УДК 347.922

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2019.1-1.19>

ОЛДАК Т.В.

ГРУПОВИЙ ПОЗОВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: БУТИ ЧИ НЕ БУТИ

Стаття присвячена вивченню чинного цивільного процесуального законодавства в контексті внесеного 15.05.2019 до Верховної Ради України законопроекту № 10292. Здійснюється дослідження його основних положень в частині визначення порядку розгляду справ за груповими позовами, встановлення провадження у суді першої інстанції. Крім того, беручи до уваги той факт, що випадки порушення прав та законних інтересів чисельних груп осіб стають більш поширенішими на сучасному етапі розвитку суспільних відносин, аналізується сфера застосування розгляду справ за груповими позовами, а також особи, що матимуть право звернутись до суду з таким позовом як базового складника цивільного процесу. Своєю чергою висловлюється позиція щодо числового показника осіб, які повинні приєднатись до групового позову як визначальної особливості групового позову задля того, щоб провадження могло бути розпочатим. При цьому всебічно розглядається питання суб'єктів, які можуть ініціювати розгляд справи за груповим позовом, а також проведена критична оцінка їх класифікації залежно від способу залучення учасників групи, що пропонується у законопроекті № 10292.

Предметно розглядаються підстави для відмови у відкритті провадження по справі за групою позовною заявою, висловлюються власні аргументовані пропозиції щодо процесуальних норм, які підлягають уточненню та корегуванню з метою створення умов для найбільш ефективного практичного застосування та забезпечення його дієвості серед юрисдикційних способів захисту. Аналізується процесуальний порядок прийняття рішень учасниками багаточисельної групи з урахуванням їх недоліків та неефективних складників.

Здійснюється спроба провести дослідження, базуючись на напрацьованих на цей час наукових здобутках, та їх втілення у практичну площину процесуального регламентування, що викладені у законопроекті № 10292. Таким чином, сформовано комплексний підхід у вивченні теоретичних основ групового позову з метою формування лаконічного, однозначного, універсального цивільного процесуального законодавства.

Ключові слова: цивільне судочинство, груповий позов, багаточисельна група, ініціюючий-позивач, позовне провадження.

The article is devoted to the study of the current civil procedural law in the context of the bill No. 10292 submitted to the Verkhovna Rada of Ukraine on 15.05.2019. A study is conducted of its main provisions regarding the determination of the procedure for reviewing cases on group suits, the establishment of proceedings in the court of first instance. In addition, taking into account the fact that cases of violation of the rights and legitimate interests of numerous groups of people become more widespread at the present stage of development of social relations, the scope of application of case group proceedings is analyzed, as well as persons who will have the right to apply to a court with such a suit as a basic component of the civil process. In turn, a position is expressed regarding the numerical indicator of persons who must join a group claim as a determining feature of a group claim in order for a proceeding to be initiated. At the same time, the issue of subjects that can initiate a case hearing on a group suit is comprehensively considered, as well as a critical assessment of their classification depending on the method of involving members of the group proposed in the draft law No. 10292.

Objectively, the grounds for refusal to open proceedings in a case based on a group statement of claim are discussed, their own reasoned proposals regarding procedural

norms, which are subject to clarification and correction, are expressed in order to create conditions for the most effective practical application and ensure its effectiveness among jurisdictional methods of protection. Moreover, the procedural order of decision-making by the participants of a large group is analyzed, indicating their disadvantages and ineffective constituents.

An attempt is being made to conduct research based on the scientific achievements that have been developed at this time and their implementation in the practical plane of procedural regulation, set forth in the draft law.

No. 10292, thus forming a comprehensive approach in the study of the theoretical foundations of a group claim in order to form a concise, unambiguous, universal civil procedural law.

Key words: *civil proceedings, group lawsuit, numerous groups, initiator-plaintiff, litigation proceedings.*

Вступ. Групові позови є новим процесуальним порядком розгляду цивільних справ для національного цивільного судочинства, який останнім часом почав активно досліджуватись та виходити на новий, не тільки теоретичний, а й практичний рівень.

Варто зазначити, що цей процесуальний механізм активно застосовується під час вирішення цивільних справ, у яких суб'єктний склад є ускладненим, тобто на стороні позивача (відповідача) формується чисельна група осіб. Однак зараз Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) не містить відповідних положень, що регламентували б порядок провадження за груповими позовами, що породжує необхідність у проведенні вказаного дослідження, адже законопроектом № 10292 здійснюється спроба внести зміни до деяких законодавчих актів України щодо групових позовів про захист прав споживачів, права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище № 10292) [1].

Водночас сьогодні у доктрині цивільного процесуального права ведеться жвава дискусія щодо необхідності запровадження такого процесуального порядку розгляду цивільних справ, яка вченими узагальнюється у їх працях, зокрема, у дисертаційних дослідженнях Г.О. Аболоніна «Групповые иски в гражданском процессе» 1999 р. [2], Т.В. Степаненко «Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невизначеного кола осіб» 2008 р. [3], Ш.Б. Кулахметова «Особенности рассмотрения арбитражными судами дел о защите прав и законных интересов группы лиц» 2011 р. [4], Б.О. Журбіна «Процессуальные особенности рассмотрения судами дел по групповым и производным искам» 2013 р. [5], В.А. Миколаєць «Груповий позов у цивільному процесі України» 2014 р. [6], А.В. Губської «Групові позови в цивільному процесі» 2015 р. [7], В.В. Борщенко «Групові позови в господарському процесі» 2015 р. [8] та ін.

Однак, напрацювання науки остаточно не дали відповіді на питання, яка модель групового позову для українського процесуального законодавства стане найбільш ефективною, що говорить про необхідність проведення комплексного вивчення теоретичних здобутків у співвідношенні із запропонованими змінами.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення правового аналізу положень законопроекту № 10292.

Результати дослідження. Слід зазначити, що останні зміни у процесуальному законодавстві відбулися з набранням чинності Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [9], саме цим Законом Цивільний процесуальний кодекс України викладається у новій редакції, однак зміни не торкнулись регулювання провадження справ за груповими позовами. Спробу урегулювати вказане здійснено у законопроекті № 10292, який не тільки вводить порядок розгляду справ за груповими позовами, а також потенційно формує нормативну базу для реалізації права чисельної групи осіб на захист. Так, перейдемо до детального аналізу його положень та висловимо своє бачення на цей рахунок.

На початковому етапі вивчення є встановлення сфери застосування групового позову, оскільки саме цей фактор є першочерговим під час обрання способу захисту. Так, особа, чій права та законні інтереси були порушені (у нашому випадку їх кількість є значною (від десятків до сотень)), звертається до ЦПК України з метою обрання процедури поновлення своїх прав. Як вказується у ч. 2 ст. 273-1 ЦПК України законопроекту № 10292, груповий позов може бути поданий про захист прав споживачів, права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне

середовище і містити вимоги до одного або декількох відповідачів про припинення дії, що порушує право, про відшкодування майнової та моральної шкоди. Аналізуючи запропоновану норму, зазначимо, що, по-перше, сфера застосування є обмеженою, не охоплюючи тим самим інші правовідносини у яких можуть виникати порушення прав та законних інтересів чисельних груп осіб. З огляду на це нами проаналізовано понад 100 цивільних справ, розгляд яких відбувався у судах першої інстанції, та встановлено, що більшість справ це спори, які виникають із земельних відносин, водночас частина з них пов'язана з житловими, фінансовими правовідносинами, а також під час вирішення питань, пов'язаних з об'єктами права інтелектуальної власності. Отже, запропоновані зміни не охоплюють вказаних правовідносин, чим зумовлюють неможливість обрання захисту порушених прав за рахунок групових позовів.

По-друге, стосовно вимоги, з якою група осіб звертається до суду. Говорячи про висловлені пропозиції у законопроекті № 10292, які зводяться до трьох складників, що мають вичерпний характер, не враховуючи перелік, передбачений ч. 2 ст. 16 Цивільного кодексу України, що також обмежує застосування вказаного механізму під час захисту прав чисельних груп осіб.

Другим важливим аспектом вивчення є встановлення умов, які дозволяють визначити позов як груповий. Якщо позивач-ініціатор (громадської організації, у випадках, встановлених законом) звернувся до суду із позовом, до якого приєдналося не менше 25 фізичних осіб (осіб, які є її членами), із однотипними вимогами, які базуються на аналогічних підставах, до одного чи декількох відповідачів, то такий позов може вважатися груповим.

З вказаної норми вбачається, що законодавець намагається визначитись з числовим рамками суб'єктного складу необхідного для порушення групового провадження, однак ми не підтримуємо висловлену позицію, вважаючи, що даний показник є дещо завищений, оскільки на першому етапі – пред'явлення групового позову, суду достатньо встановити наявність формальних підстав для його порушення та мати достатні докази вважати, що група є багаточисельною, а порушення прав відбувалось з тотожних підстав. У зв'язку з чим нами підтримана думка про доцільність закріплення у ЦПК України мінімального «бар'єру» на рівні п'яти осіб, які повинні приєднатись до групового позову. Слід зауважити, що вказана вище мінімальна кількість учасників є лише передумовою формування чисельної групи осіб та дозволяє показати взаємозв'язок усіх таких осіб за юридичними та фактичними підставами [10, с. 225].

Досить важливим елементом дослідження є суб'єктний склад, який може звернутись до суду з груповим позовом, адже саме він є «рушійною силою» майбутнього процесу, до числа яких належать фізична особа або громадська організація. Якщо з першим суб'єктом більш менш все зрозуміло, оскільки такою особою є один з числа учасників групи, права якої зазнали порушення, та який виконує по відношенню до інших організаційну функцію, що зводиться не тільки до пошуку інших учасників, а й забезпечення подальшого належного розгляду справи, то з громадською організацією не все так просто.

Так, з означеного питання зазначимо наступне. По-перше, виокремлюємо, що група осіб має можливість обрати один з декількох шляхів, а саме стати членом громадської організації, що вже створена. З цього приводу обумовимо, що законопроект № 10292 не визначає положень щодо сфери діяльності громадської організації, яка залучається до судового розгляду. Вважаємо, що така організація повинна бути пов'язаною з колом питань, на захист яких звертаються особи. Вважаємо, що саме цей аспект повинен братись до уваги під час обрання громадської організації, що виступатиме представником багаточисельної групи осіб та матиме досвід роботи, та від якої фактично залежатиме отримання захисту порушеного права.

Наступним варіантом є створення власної громадської організації з числа осіб чий права були порушені, однак з цього приводу відмітимо, що така діяльність пов'язана з необхідністю залучення додаткових фінансових ресурсів та часу для її реалізації. Навіть більше, вважаємо, що значних переваг у цьому випадку не буде, оскільки та сама особа, що може стати ініціюючим позивачем, забезпечуватиме проведення всіх необхідних дій відповідно до чинного законодавства для створення громадської організації, не маючи зазвичай досвіду у зазначеній сфері.

Нарешті, найбільш простий варіант – це звернення до вже створеної громадської організації без набуття статусу її члена. Водночас зміни, що вносяться до ЦПК України та до Закону України «Про громадські об'єднання», жодним чином не визначають порядок звернення особи до громадської організації, підстави для виникнення у неї представництва інтересів багаточисельної групи, дії, які така організація повинна вчинити для залучення осіб, що зазнали порушення прав.

Крім того, говорячи загалом про належність до громадської організації як суб'єкта групового провадження, зазначимо, що запропоновані зміни жодним чином не урегульовують питання

недопустимості зловживання правом громадської організації, що у практичній площині може зумовити виникнення ситуації неотримання належного захисту порушеного права та неможливості повторного звернення до суду з вказаного питання.

По-друге, така громадська організація може звертатись до суду з груповим позовом «у випадках, встановлених законом», однак законопроект № 10292 не визначає такого переліку. Своєю чергою аналіз діючого законодавства не виявив будь-яких положень, які б вказували на наявність підстав для звернення громадської організації в інтересах багаточисельної групи осіб.

Наступним положенням, що заслуговує на увагу, є представлена у законопроекті № 10292 класифікація групових позовів на: відкритий груповий позов, який передбачає можливість додаткового приєднання до нього осіб, які належать до групи, права та законні інтереси яких захищаються позовом (відкритий) та груповий позов без можливості додаткового приєднання. Проведену градацію не можемо вважати доопрацьованою, адже другий його вид за своєю конструкцією дає можливість захистити інтереси обмеженого кола осіб, тобто тільки тих, що приєдналися до пред'явлення групового позову. У такому разі фактично заклик як такий не відбувається, а основна відповідальність за пошук потенційних учасників групи, яких необхідно залучити до моменту пред'явлення групового позову, покладається на ініціюючого позивача (громадську організацію).

Також, продовжуючи аналіз статті 273-1 ЦПК України законопроекту № 10292, зазначимо, що термін «ініціюючий позивач» вживається стосовно фізичної особи, що звертається з груповим позовом та представляє багаточисельну групу без довіреності, що в контексті частини п'ятої дозволяє стверджувати, що питання представництва громадською організацією залишилось не врегульованим.

Крім того, в ч. 5 зазначеної статті та в інших статтях законопроекту № 10292 вводиться наступна процедура «прийняття рішення більшістю учасників групи, яке оформлюється протоколом зборів і подається до суду підписаним учасниками групи, які проголосували за відповідне рішення». Вказана позиція є досить сумнівною, оскільки такий підхід ускладнить, а може й взагалі зупинить, вирішення окремих питань, пов'язаних з організацією розгляду групового позову (обрання нового ініціюючого-позивача, збільшення або зменшення розміру позовних вимог, укладання мирової угоди), що як наслідок призведе до неможливості практичного застосування групового позову для захисту прав чисельних груп осіб. Говорячи про зазначене коло питань, відмітимо, що вони є найбільш змістовним для будь-якого позову, у тому числі групового, тому й вирішення їх повинно здійснюватися за участю учасників групи.

З цього приводу зазначимо, що процедура проведення такого підписання окремо не регламентована, а отже, за загальним правилом, такі особи повинні зібратись на загальних зборах для обговорення, вирішити те чи інше питання та поставити власний підпис. Однак такий порядок не є допустимим для групових позовів, оскільки кількість учасників може досягати десятків або навіть тисяч осіб, яких зібрати в одному місці в один час є досить складним завданням як з боку часових рамок, так й фінансових витрат, а також організаційних складнощів, оскільки зазвичай такі особи знаходяться в різних адміністративно-територіальних одиницях.

Як вирішення пропонуємо запровадити спілкування учасників групового позову через електронний сервіс «Електронний суд», де створюватиметься відповідне опитування, за результатами проведення якого кожен зможе прийняти дистанційну участь у прийнятті ключових рішень, підтверджуючи їх накладанням електронного цифрового підпису. Така пропозиція також може бути піддана критиці, однак, враховуючи сучасний розвиток інформаційних систем, більша частина населення вже має відповідні електронні ресурси, а надалі їх кількість зростатиме.

Наступне, на що варто звернути увагу, це процедура приєднання до групового позову, а саме, як зазначається у ч. 4 ст. 273-4 ЦПК України законопроекту № 10292, особа, яка бажає приєднатись до групового позову, подає заяву, в якій вказується однотипність вимоги із тими, що зазначені у груповому позові, а також документи та інші докази, що підтверджують належність його до групи. Розглядаючи представлене більш предметно, обумовимо, що використане поняття «однотипність» є досить загальним та оціночним. Так, звертаючись до етимології даного поняття, вкажемо, що у тлумачному словнику української мови воно розкривається як «одного й того самого типу»; «однаковий, подібний» [11, с. 639]. Водночас близькими за значенням слід вважати поняття «тотожність», яке зводиться до цілковитої схожості чого-небудь, подібності одного до одного за своєю суттю й зовнішніми ознаками та виявом [11, с. 213], а також ще одне – аналогія, суть якої зводиться до подібності, схожості у чому-небудь між предметами, явищами, поняттями [11, с. 42]. Системний аналіз представлених визначень дозволяє стверджувати, що більш доречним буде застосування поняття «тотожності», яке включає в себе поєднання юридичних та

фактичних підстав. Так, фактичний критерій вказує на ідентичність обставин, що стали спільними, і в яких опинилась група осіб, чий права та законні інтереси порушуються, з огляду на певний юридичний факт, а юридичний – вказує на спільну правову природу прав та законних інтересів, що порушуються, не визнаються чи оспорюються.

Навіть більше, процедурою, що значно ускладнить розгляд справ за груповими позовами, є механізм, закріплений у ч. 5 ст. 273-4 ЦПК України законопроекту № 10292, який передбачає, що до заяви про приєднання до групового позову додається нотаріально посвідчений правочин між позивачем-ініціатором або громадською організацією з особою, яка приєдналася, яким визначено спосіб розподілу судових витрат, пов'язаних з розглядом групового позову, а також спосіб розподілу присуджених платежів у разі задоволення групового позову.

Згідно з ч. 4 ст. 209 ЦК України на вимогу фізичної або юридичної особи будь-який правочин з її участю може бути нотаріально посвідчений. Однак під час вчинення нотаріального посвідчення невіддільною частиною є встановлення обсягу цивільної дієздатності фізичних осіб, які беруть у них участь, дійсні наміри кожної із сторін до вчинення правочину. Все це призводить до того, що кожен потенційний учасник групового позову повинен знайти час на укладання зазначеного правочину (розглянути його умови, за необхідності звернутись за юридичною допомогою та погодити їх), понести відповідні витрати на його вчинення. В концепції групового позову необхідно відмітити, що укладання вказаного правочину з ініціюючим позивачем (громадською організацією) займе суттєвий часовий проміжок. Причому ані строків, ані основних положень для укладання правочину з приводу розподілу судових витрат та розподілу присуджених платежів законопроект № 10292 не визначає. Зазначимо, що в масштабах багаточисельності учасників групи зміст договору стане модельним, а його умови визначатимуться ідентичними для кожного з них. У зв'язку з цим більш коректним стане застосування публічного договору приєднання з визначенням його основних умов. Вважаємо, що такі умови повинні базуватись на принципі пропорційності та строків проведення виплат. Такий договір розміщується в електронному сервісі «Електронний суд» з метою надання можливості ознайомлення з ним кожного бажаного та визнання його умов надалі.

Предметно розглядаючи підстави для відмови у відкритті провадження по справі за груповою позовною заявою, помічаємо, що положення, викладені в ч. 2 ст. 273-6 ЦПК України законопроекту № 10292, потребують більш коректного викладу, а саме: словосполучення «вже зверталася із тогочасним позовом» замінити на «вже зверталася із позовом між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав». Вказане вводиться з метою недопущення порушення конституційної норми, встановленої ст. 61 Конституції України, яка передбачає, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Саме зазначена норма є гарантією того, що одна й та сама особа не отримує захист свого порушеного права або в порядку індивідуального або групового захисту.

При цьому слід вказати ще на одну неточність. Йдеться про те, що громадська організація не в усіх випадках складатиметься з учасників групи, тому й відмовляти у відкритті провадження їй як «учаснику справи» є не зовсім вдалим.

Звертаємо свою увагу на ще одне положення, яке за своїм викладом є сумнівним, а саме серед інформації, що зазначається в оголошенні, є вимога стосовно передбачення умов додаткового приєднання до позову, однак їх зміст в цілому у законопроекті № 10292 не розкривається, а також не визначається суб'єкт, який повинен їх визначити.

Слід зазначити, що в ст. 273-9 ЦПК України законопроекту № 10292 передбачаються особливості підготовчого засідання у справах за груповим позовом, однак процедура так званої «сертифікації» не встановлюється, що, по суті, може призвести до виникнення ситуації, за якої не забезпечуватиметься належний розгляд поданих документів потенційними учасниками групи, тим самим створюються умови для зловживання.

Ще один аспект, який потребує вивчення, це неможливість застосування порядку врегулювання спору за участю судді під час розгляду справи за груповим позовом (ч. 5 ст. 273-10 ЦПК України законопроекту № 10292). Беручи до уваги світову практику застосування групового позову, відмічаємо, що більшість з них вирішувались до розгляду справи по суті, адже сторона, що порушила права та законні інтереси багаточисельної групи осіб на етапі її формування, вже розуміє можливі для себе наслідки, що у випадку задоволення позову пов'язані не тільки із компенсаційними виплатами, а й судовими витратами. У зв'язку з цим вирішення справи за груповими позовами із застосуванням вказаного порядку розцінюємо як ефективний та дієвий спосіб врегулювання судового спору.

Проаналізувавши усі запропоновані зміни до ЦПК України в рамках законопроекту № 10292, відмічаємо, що правове регламентування не торкнулось встановлення порядку реалізації права на апеляційне та касаційне оскарження під час розгляду справ за груповими позовами. Беззаперечним є те, що наявність вказаних етапів цивільного судочинства є необхідною гарантією, що кожен, чий права зазнали порушення, віднайде відповідний захист.

Висновки. Беручи до уваги проведене дослідження, а також системний підхід до вивчення особливостей, які характеризують порядок розгляду справ за груповими позовами, означимо, що запровадження порядку розгляду справ за груповими позовами є необхідним та очікуваним кроком, оскільки масові порушення набувають все більшого поширення у сучасних реаліях.

Водночас представлений законопроект містить у собі достатню кількість положень, які потребують доопрацювання з метою недопущення їх двозначного трактування.

Слід зазначити, що деякі процедури, представлені у законопроекті № 10292, є занадто складними, потребуючими значних фінансових ресурсів та часу для їх реалізації. Фактично їх наявність може заблокувати застосування вказаного механізму у практичній площині та стане лише закрапленням на папері процесуальним порядком.

Список використаних джерел:

1. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо групових позовів про захист прав споживачів, права на безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище», зареєстрований 15.05.2019 № 10292. URL : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=65935 (дата звернення 26.05.2019);
2. Аболонин Г.О. Групповые иски в гражданском процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Екатеринбург, 1999. 28 с.
3. Степаненко Т.В. Судочинство у справах за позовами про захист прав та інтересів невідомого кола осіб : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2008. 20 с.;
4. Кулахметов Ш.Б. Особенности рассмотрения арбитражными судами дел о защите прав и законных интересов группы лиц : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2013. 24 с.;
5. Журбин Б.А. Процессуальные особенности рассмотрения судами дел по групповым и производственным искам : автореф. дис. ... кан. юр. наук : 12.00.15 / Саратовская государственная юридическая академия. Саратов, 2013. 28 с.;
6. Миколаєць В.А. Груповий позов у цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2014. 20 с.;
7. Губська А. В. Групові позови в цивільному процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2015. 20 с.;
8. Борщенко В.В. Групові позови в господарському процесі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Київ, 2015. 20 с.
9. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» 03.10.2017 № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19> (дата звернення: 26.05.2019).
10. Олдак Т.В. Характеристика ознак групового позову у цивільному судочинстві. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав* : матеріали «круглого столу», присвяч. пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова, м. Харків, 18 груд. 2015 р. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, НДІ правознавства, Каф. цивіл. права. Харків : Б. в., 2016. С. 274–277.
11. Словник української мови: в 11 томах. Том 2. 1971. 325 с.